

УДК – 947.477

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ М.М.АРКАСА ПІД ВПЛИВОМ РОДИНИ

Тетяна БУНДЮЧЕНКО (Миколаїв)

У статті проаналізовано вплив родини на формування демократичного світогляду М.М.Аркаса та визначено ряд чинників, які стали вирішальними у становленні великого науковця, музиканта й громадського діяча.

Ключові слова: родина, дружина, демократичний світогляд, визначальні чинники, український менталітет.

В статье проанализировано влияние семьи на формирование демократического мировоззрения Н. Н. Аркаса и определен ряд факторов, которые стали определяющими в становлении великого ученого, музыканта и общественного деятеля.

Ключевые слова: семья, жена, демократическое мировоззрение, решающие факторы, украинский менталитет.

The influence of family on the formation of a democratic outlook M.M. Arkasa and identified several factors that were decisive in establishing the great scholar, musician and public figure.

Key words: family, wife, democratic outlook, factors Ukrainian mentality.

Особистість Миколи Миколайовича Аркаса (1853 – 1909), його творчість викликають великий інтерес у всіх небайдужих до української справи. Звичайно, не можуть не викликати щирої поваги й захоплення високі патріотичні помисли й діяння митця, незвичайної моральної чистоти й справжнього гуманізму вчинки для українського народу. Безперечно, на формування характеру та демократичного світогляду великого українського інтелектуала мала неабиякий вплив родина.

Миколу Аркаса, його славнозвісну родину, які 126 років проживали на Півдні України, вирізняла особлива людська щедрість на грані жертвності, мабуть, просто важкозрозуміла для непоодиноких сучасників. Досить зазначити, що рукопис “Катерини” був опублікований за рахунок автора, а ще будівництво та утримання двох сільських шкіл з українською мовою викладання, постійні благодійні пожертви на таланти з народу, на організовану ним у Миколаєві “Просвіту”. Щоб видати “Історію України – Русі”, М.М.Аркас змушений був позичити значні на той час гроші під великі відсотки. Коли ж вона вийшла з друку, він уже не мав жодної зайвої копійки.

А скільки коштувало його вірній дружині Ользі Іванівні друге видання після смерті чоловіка й друга?! Вона навіть змушена була закласти будинок на розі Адміральської та Соборної й переїхати в будинок на розі вулиць Великої Морської та Артилерійської.

Не можна не погодитися з миколаївським дослідником професором В.П.Шкварцем про те, що кристалеві чесноти й джерельна чистота й багатство та свіжість усього, до чого доторкувалися Аркаси, їхня незвичайна спадщина приваблюють до себе дослідників, як животворний ковток повітря чи води для угамування великої спраги пізнання нового. Хто безпосередньо займався науковим пошуками щодо цієї знаменитої родини, той, як ніхто, знає, наскільки вона притягує до себе, вабить і ніби кличе до нових, більш глибоких пошуків та знахідок як дійсно цілющих джерел нашої духовності [9].

Миколаївський рід Аркасів належав до знатних, але не за якимось шляхетським походженням, а за славними діяннями на користь вітчизни. Засновник роду дід М.М.Аркаса Андреас (Андрій) народився в Греції у Фесалійському містечку Літохорон, за іншими даними – в ахейському портовому місті Патрах, а з Літохорона походила дружина Андрія, Ассіміна Іонівна, уродженка Хаскора, у місцині поблизу легендарної гори Олімп – давньогрецької провінції Аркадія (з чим, очевидно, і пов'язане його прізвище). Її мешканці, за переказами, відзначалися простотою, добротою, лагідністю в стосунках [9].

За свідченням М.М.Аркаса 3-го, онука М.М.Аркаса 1-го, рід Аркасів грецького походження. Історично почав його в X ст. у Візантії Іринах Аркас, де був високим урядовцем кесарів.

У Миколаєві Андрій Емануїлович назавжди поселився десь після втечі з Греції 1794 року в Росію з політичних мотивів. На Миколаївщині знайшов собі другу Батьківщину в Україні. Вона ж стала вже рідною Батьківщиною для обох його синів – Миколи й Захара. У Миколаєві викладав історію та стародавні античні мови в новозаснованому штурманському училищі [10].

Обидва сини завдяки природженим здібностям, працелюбності, високим почуттям офіцерської честі, непохитного службового обов'язку, самовимогливості, самодисципліни, добропорядності уславили себе самовідданою службою в Чорноморському військово-морському флоті. Невипадково їхні життєписи вміщені у фундаментальній дожовтневій багатотомній енциклопедії – “Русский биографический словарь“. В одному з томів йдеться, що Микола Андрійович (1816 – 1881) – адмірал, генерал-ад'ютант, головний командир Чорноморського флоту, засновник пароплавства на Каспійському морі. З 1871 до 1881 р. був командиром порту й військовим губернатором Миколаєва. Розпочав же своє військове сходження після закінчення Миколаївського штурманського училища з найнижчого офіцерського чину на військовому кораблі. До нього це училище закінчив його старший брат Захар. Він дослужився до генерал-лейтенанта, учасник битви на Чорному морі з турками. Заснував у Севастополі славнозвісну Морську офіцерську бібліотеку (існує й донині). Вийшовши у відставку, поселився в Миколаєві, тут до останніх своїх днів займався історією Чорноморського флоту, античною археологією Причорномор'я.

За свої добродіяння брати мали незаперечний авторитет у миколаївців, дбали про розвиток у місті шкіл, його розбудову й благоустрій. Громадськість виклопотала М.А. Аркасу в міській думі звання почесного громадянина Миколаєва. Обоє братів із урочистістю й щирим шануванням поховали на міському цвинтарі. Там же знайшов останнє пристанище й син Миколи Андрійовича – Микола Миколайович. Любов до нього земляків усе життя контрастувала з хворобливою підозрілістю місцевого начальства. І це тоді, коли офіційне становище М.М.Аркаса на державній службі було досить міцним і престижним. Він був ад'ютантом командира Чорноморського флоту, займав високі посади в губернській ієрархії, був почесним мировим суддею, мав цивільний чин дійсного статського радника [9].

Однак "українофільські" симпатії М.М.Аркаса (любов до українського народу, його історії й культури) засуджувалися певними державними служачками. Звичайно, що опис земного шляху людини з таким тавром не міг потрапити до "Русского биографического словаря".

Мати М.М.Аркаса – Софія Петрівна, – справила великий вплив на формування патріотичних почуттів сина. Хоч вона і була донькою високого урядовця Чорноморського флоту в чині дійсного статського радника, але й не забувала, що вона походила з роду української козацької старшини Богдановичів. Її батько, Петро Григорович Богданович, 1793 р. був переведений у Чорноморський флот із бунчукових товаришів Полтавського полку. Родина, мати прищепили синові любов до української народної пісні, казок, звичаїв, до народу й мальовничої природи України, навчили його рідної мови, посіяли зерно українського патріотизму, виховали й зміцнили в нього український менталітет [2].

Рід Богдановичів був шляхетсько-старшинський, походив з Шевченкового краю – Чигиринщини, з часом його представники в період "Великої Руїни" (II половина XVII ст.) переселилися на Полтавщину. З універсалів гетьманів І.Мазепи, І.Скоропадського та К.Розумовського виходить, що Богдановичі під час війни з Карлом XII були на боці Петра I. Прадід М.М.Аркаса, за бабусею Петро Богданович, син військового товариша полтавського полку Григорія, 1761-го року народження, помер у чині статського радника 1834 р. в Миколаєві. Тут був і похований у заснованій ним же усипальниці Богдановичів.

З дитинства він відчув себе сином України. Усе це яскраво виявлялося й під час щорічного літнього перебування в маєтностях батьків у с. Богданівці (нині Стара Богданівка поблизу Миколаєва) та в с. Христофорівці (тепер Баштанського району) [5].

Саме в родоводі Аркасів можна дослідити, як поєднання грецької та української крові породило, зокрема в Північній Чорноморії, низку обдарованих митців і науковців.

Аркас народився 26 грудня 1852 р. (за старим календарним стилем), або 7 січня 1853 р. (за новим календарним стилем) в сім'ї адмірала, головного

командира Чорноморського флоту, котрий з 1871 по 1881 рік був військовим губернатором Миколаєва, – Миколи Андрійовича Аркаса (1816 – 1881). За даними миколаївського краєзнавця та музейного працівника Т.Ф. Камінського, який особисто знав Миколу Аркаса, народився він у будинку по вулиці Нікольській. Це тепер навпроти головного корпусу Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Будинок належав дворянській родині Ворожейкіних, з якою дружили Аркаси. Батько – пізніше адмірал – саме був у дуже тривалому службовому відрядженні в Петербурзі. На цей час Софію Петрівну взяла до себе сім'я Ворожейкіних. У їхньому будинку, що зберігся до цього часу, й побачив світло життя майбутній діяч української культури [6].

М.М. Аркас (1853 – 1909) займає чільне місце серед провідних діячів українського національного відродження. Усе його свідоме життя було присвячене служінню українській ідеї. Безумовно, діяльна та енергійна натура адмірала М.А. Аркаса мала вплив на його дітей. Відповідальність, глибока переконливість: наполегливість — ці риси були притаманні найкращим представникам роду [3].

Микола Андрійович та Софія Петрівна мали сімох дітей: Віру (померла немовлям, похована в Севастополі), Миколу, Костянтина (1854 – 1889), Петра (1855 – 1857), Андрія, Софію (1861 – 1878), Володимира (1862 – 1889).

Здавалося б, що після такої потужної особистості, як М.А. Аркас, природа "відпочине" на його дітях. Але поєднання Аркасів з міцним козацьким родом Богдановичів дало новий поштовх розвитку їхнього родоводу, який, власне кажучи, став ментально родом українським. Продовжився він по лінії М.М. Аркаса, якому долею судилося стати єдиним спадкоємцем і стрижнем роду. На відміну від батька, М.М. Аркас своє життя присвятив діяльності на ниві українського національного відродження [2].

Перші роки свого життя М.М. Аркас провів у північній столиці Російської імперії. Виховання отримав традиційне: гувернер – німець і бонна – англійка доглядали дотепну дитину. Але маленький Микола генетично був пов'язаний з простим українським народом, бо його мати — українка, виховувалася серед селянських дітей і так само дивилася на виховання своєї власної дитини. І хоча Софія Петрівна розмовляла в родині російською мовою, але пестила й плекала свого синочка мовою рідною. Її зовсім не хвилювало, що в маєтку Микола змалечку проводить час на стайні, слухаючи розповіді старих козаків-службовців про давнину. Батька майже ніколи не було вдома, а тому він не втручався в цей стихійний виховний процес [4].

Мати прищепила синові любов до народної пісні та казки, до народу й України, навчила його рідної мови — власне прищепила йому український менталітет, посіяла зерно українського патріотизму. Дослідники вважають, що з дитинства він відчував себе сином України. Усе це яскраво виявилось й під час щорічного перебування влітку в маєтку Стара Богданівка [7].

У шкільні й студентські канікули одягнений “по-народному” Микола бував серед трудівників поля чи на тваринницькій фермі селян, охоче долучався до праці, залюбки спілкувався з простими людьми. Батькові це було недовподоби. А коли ще й довідався про закоханість сина, його захоплення селянською дівчиною Яриною, а не Оксаною, як називав її, сестру побратима М.М.Аркаса Петра Сала, та ще й намір одружитися з нею, то не на жарт сполошився. Батько негайно влаштував його на державну службу до канцелярії військово-морського відомства в Миколаєві. Наступного року батько навіть відправив Миколу в тривале закордонне відрядження до Константинополя, а потім – до Галаца.

Коли Миколі виповнилося 9 років, батько віддав його в училище правознавства в Петербурзі. Це була школа закритого типу, де виховувалася майбутня еліта країни, зокрема Петро Ілліч і Модест Ілліч Чайковські. Суворі дисципліна й вимогливе ставлення до учнів робили життя Миколи досить дискомфортним. Перебування в цьому училищі було недовгим.

М.М. Аркас став учнем однієї з приватних одеських гімназій, очолюваної учителями Стародубцевими, яку закінчив 1870 року. Серед викладачів гімназії був талановитий український композитор Петро Іванович Ніщинський (1832 – 1896), який помітив і підтримав інтерес учня до музики, захопив проблемою збирання й вивчення українського музичного фольклору.

Після закінчення гімназії М.М. Аркас продовжив навчання на відділенні природознавчих наук фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі (1871 – 1875). М.М. Аркас познайомився з видатним діячем української сцени М.Л. Кропивницьким, який 1871 року розпочав свою роботу в трупі Народного театру графів Моркових і Чернишова. Кропивницький залучив М. Аркаса як актора-аматора до участі в українських виставах [1].

Після повернення додому М.М. Аркаса одружили з Ольгою Іванівною Шишкіною – дочкою військово-морського офіцера, капітана другого рангу Чорноморського флоту Івана Степановича Шишкіна. Він походив із старовинного боярського роду, пращуром якого був Феодосій Шишка, який перейшов з польсько-литовської держави (Речі Посполитої) 1556 р. служити Москві. І.С. Шишкін народився в Миколаєві у 1822 р. Помер 22 грудня 1874 р. в Миколаєві, де й був похований в усипальниці Шишкіних [8]. Як показав час, дружина відіграла позитивну роль в особистому та громадському житті Миколи Миколайовича Аркаса.

Незважаючи на таку спішність, начебто формальність шлюбу, він виявився міцним та щасливим. У молодого подружжя народилася дочка Оксана, сини Петро та Микола. Дружина близько й назавжди сприйняла демократичні та патріотичні ідеали чоловіка, що втілювалися у трьох напрямках творчої праці Миколи, не пов'язаної з його фахом природознавця – історичному, літературному, музичному. З часом за підтримки дружини

сформувався ще один – громадська діяльність, що, зрештою, прямо-таки полонила його. До того ж М.М. Аркас був чудовим батьком і вихователем [9].

Таким чином, можна виділити наступні чинники, які вплинули на формування демократичного світогляду великого українського історика, інтелектуала, композитора... По-перше, вагоме значення мало поєднання грецької та української крові, тобто батьківського роду Аркасів, який походив з Греції, та материнського роду Богдановичів – нащадків великого козацького роду. Таке міжнаціональне взаємопроникнення породило в північному Причорномор'ї низку обдарованих митців та науковців.

По-друге, практично вирішальним у формуванні майбутнього Миколи Аркаса стало материнське виховання в народному й національному дусі. Основним виховним ідеалом Софії Петрівни став музично-поетичний фольклор у дусі української духовності.

По-третє, не слід нехтувати біологічним фактором, тобто в Миколи Миколайовича генетична схильність до інтелектуальної, наукової та громадсько-політичної діяльності від дядька та батька, імена яких увійшли до фундаментальної енциклопедії “Російський біографічний словник”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аркас М. Історія України – Русі. Вступне слово і коментарі В.Г. Сарбея. – К.: Вища школа, 1990. – 456 с.
2. Березовська Т.В. Історичний портрет Роду Аркасів. – Миколаїв, 2005. – 215 с.
3. Березовська Т. Виховні студії родини Аркасів // Вересень: Науково – методичний, інформаційно-освітній журнал. – Миколаїв, 2006. – №1/2. – С. 145 – 148.
4. Березовська Т.В. Щоденник молодого Аркаса як джерело формування його духовного космосу // Музейний часопис (До 90-річчя Миколаївського обласного краєзнавчого музею). – Миколаїв, 2003. – С. 77 – 81.
5. Жадько В.О. Грек із душею українця. Роман-пошук. – К.: Видавець – СПД Жадько В.О., 2003. – 348 с.
6. Кауфман Л. М.М. Аркас: Нарис про життя і творчість. – К., 1958. – 131 с.
7. Ульяновський В.І. Українська справа в житті Миколи Аркаса // Бібліотечка українознавства для вчителя. Науково-методичний вісник. – Вип.1. – Миколаїв, 1993. – 80 с.
8. Шануючи пам'ять патріота України. Документи і матеріали про життя та діяльність М.М. Аркаса. – Миколаїв, 1997. – 320 с.
9. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: Життя. Творчість. Діяльність. – Миколаїв – Одеса, 2002. – 254 с.
10. Шкварець В.П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого: Підручник: – 2-ге вид. випр., доп. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2005. – 148 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бундюченко Тетяна Вікторівна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії та права Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського

Наукові інтереси: джерелознавчі та історіографічні проблеми історичного краєзнавства.